

KİTABXANAŞÜNASLIQ
VƏ
BİBLİOQRAFIYA

№1 * 2007

BAKI –2007

KBT- 78

K 73

Təsisçi və baş redaktor:
professor **Xəlil İSMAYILOV**

REDAKSIYA HEYƏTİ:

Professor Abuzər XƏLƏFOV
Professor Zöhrab ƏLİYEV
Professor Bayram ALLAHVERDİYEV
Dosent Rasim KAZIMOV
Dosent Əşrəf XƏLƏFOV
Dosent Nadir İSMAYILOV

Məsul katib:
Solmaz SADIQOVA

K 73 *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal.*-B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007.-№1.-151 s.

Redaksiyanın ünvanı:

*AZ-1073/1. Bakı şəhəri, Zəhid Xəlilov küçəsi 23,
2№-li tədris korpusu, IV mərtəbə, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsi,
«Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya» jurnalının redaksiyası
Telefonlar: 439-05-47; 439-03-66*

© «Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya», 2007

ББК-78

К 73

Учредитель и главный редактор:
профессор Халил ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Профессор Абузар Халафов
Профессор Зохраб Алиев
Профессор Байрам Аллахвердиев
Доцент Ашраф Халафов
Доцент Расим Кязимов
Доцент Надир Исмаилов

Ответственный секретарь:
Солмаз Садыгова

К 73 *Библиотекосведение и Библиография: Научно-теоретический, методический и практический журнал .- Б., Изд-во Бакинского Университета, 2007.-№1.- 151 с.*

Адрес редакции:

*Аз -1073/1 г. Баку, ул. Захида Халилова, 23,
учебный корпус №2, этаж IV, Библиотечно-информационный факультет,
редакция журнала «Библиотекосведение и библиография».
Тел.: 439-05-47; 439-03-66*

© «Библиотекосведение и библиография», 2007

AZƏRBAYCAN DÖVRI MƏTBUATINA DAİR RETRO- SPEKTİV BİBLİOQRAFİK İNFORMASIYA NƏŞRLƏRİ

Azərbaycan bibliografiyasının ən mühüm problemlərindən biri də Azərbaycan dövrü mətbuatının ümumi xarakterli bibliografik mənbələrini tədqiq etmək, dövrü mətbuatımızı ümumilikdə əks etdirən bibliografik nəşrləri seçiyələndirmək və bu sahədə müasir vəzifələri müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyır. Bu sahəyə dair retrospektiv bibliografik informasiya nəşrləri haqqında məlumat verməklə təhlil olunur.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandığı və suveren dövlət quruculuğu prosesini yaşadığı müasir dövrdə milli mətbuatımızın qarşısında tamamilə yeni vəzifələr durur. Bu sahədə ümummillilərimiz Heydər Əliyev bir neçə bundan əvvəl milli mətbuatımızın yaradılmasının 125 illiyi ilə əlaqədar fərman vermişdir. «Azərbaycan milli mətbuatının 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev 2005-ci il 20 iyun tarixli sərəncam imzalamışdır. Sənəddə mətbuatın cəmiyyətdəki aparıcı rolu ictimai fikir vasitəsi kimi təsirli və maarifçi mövqeyi, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub zənginləşdirilməsindəki xidmətləri öz səmimi etirafını tapmışdır (1).

Sərəncamda mətbuatın tarixi missiyası əks olunmaqla yanaşı, bugünkü reallıqlar şəraitində onun tarixi vəzifələri də göstərilmişdir. Sərəncamda deyilir: «2005-ci ildə zəngin tarixi, mütərəqqi və şanlı ənənələri olan Azərbaycan milli mətbuatının 130 ili tamam olmuşdur. 1875-ci il iyulun 22-də «Əkinçi» qəzetinin nəşrə başlaması ilə böyük maarifçi, nəşir Həsən bəy Zərdabi tərəfindən əsas qoyulmuş Azərbaycan milli mətbuatı ölkəmizdə həmişə qabaqcıl ideyaların carçısı, dövrün, ictimai-siyasi həyatın güzgüsü olmuşdur.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində milli azadlıq ideyalarının, milli şüurun, mədəniyyətin, maarifçiliyin inkişafında Azərbaycan mətbuatının rolu danılmazdır. İctimai fikrin digər ifadə vasitələrinin kifayət qədər inkişaf etmədiyi bir zamanda mətbuat qabaqcıl ideyaları cəsarətlə təbliğ etmiş, xalqın geniş dairələrini düşündürən, zehni məşğul edən problemləri diqqət mərkəzinə gətirmiş, ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarmışdır. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında və zəng-

inləşməsində, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında milli mətbuat müstəsna xidmətlər göstərmişdir» (1).

Azərbaycan dövrü mətbuatına dair retrospektiv bibliografik informasiya nəşrlərinin ilk nümunəsi kimi üç buraxılışdan ibarət E.A.Boqoslovskinin tərtib etdiyi «Bakinskə peçatğ» (7), adlı bibliografik göstəricidir. Göstərici haqqında bibliografişünas alim, professor Z.Əliyevin dissertasiyasında, elmi əsərlərində geniş məlumat verildiyi üçün (11) burada qısa informasiya ilə kifayətlənməyi məqsədəuyğun hesab etmişik. Belə ki, 1905-ci il oktyabr ayının 17-dən 1907-ci il iyul ayının 1-nə kimi dövrü əhatə edən birinci buraxılış 1907-ci il iyul ayının 1-dən dekabr ayının 31-nə qədər əhatə edən ikinci buraxılış 1908-ci ildə, 1908-ci ildən çıxan dövrü mətbuatı əks etdirən üçüncü buraxılış isə 1909-cu ildə nəşr olunmuşdur. Buraxılışların üçündə də jurnal və qəzetlərin bibliografik təsviri məlumat annotasiyası ilə müşayiət olunur. Bibliografik təsvirin ünsürləri jurnalın və ya qəzetin adından, çap olunduğu ildən, döriyyəindən, redaktorlardan, nəşrə başladığı ildən və s.-dən ibarətdir. Məsələn, «İrşad» (Putevoditel), Tatar (Azərbaycan dilində həftəlik sosial-siyasi və ədəbi qəzet, redaktoru Əhməd bəy Ağayev, 1-ci nömrəsi 1905-ci il 17 dekabrda çıxıb, 3-cü ildir nəşr olunur və s. (12, s.101).

Dövrü mətbuatla bağlı bibliografik vəsaitlərdən «Bakı mətbuatı» adlı göstərici Bakıda çıxan dövrü nəşrlər haqqında bibliografik informasiya almaq üçün indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Lakin, bu göstəricinin mətbuat canişini tərəfindən tərtib olunması göstərir ki, məqsəd heç də oxuculara bibliografik informasiya verməkdən ibarət olmayıb. Bəlkə də həmin nəşrdən Bakıda çıxan dövrü nəşrlərə nəzarəti gücləndirmək üçün bir vasitə kimi istifadə edilmişdir. Göstəricinin rus dilində nəşr olunması da bunu təsdiqləyir (12, s.104).

Azərbaycanda dövrü mətbuata dair bibliografik mənbələrdən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1922-ci ildə ərəb əlifbası ilə «Azərbaycan türk mətbuatı» adlı göstərici çap olunmuşdur (16). Göstəricinin müəllifi M.Ə.Sabir adına Bakı şəhər kitabxanasının əməkdaşı idi. Göstəricidə 1875-1921-ci ilə qədər respublikamızda mətbuat öz əksini tapmışdır.

Bu illər ərzində Azərbaycanda 90 addan çox dövrü mətbuatı əhatə edən bibliografik göstərici aşağıdakı bölmələrdə qruplaşdırılmışdır.

1. Müxtəsər tarixi mətbuat
2. Birinci Rusiya inqilabına qədər mətbuat (1875-1905)
3. Birinci Rus inqilabından sonra mətbuat
4. Müharibə dövründə mətbuat
5. İnkilab dövründə mətbuat

6. Müsavat dövründə mətbuat

7. Bolşevik mətbuatı

Materialların düzülüşündə xronoloji prinsipə əsaslanmış bu göstəricidə məqsəd heç şübhəsiz mətbuatın inkişaf mərhələlərini əks etdirmək olmuşdur. Göstəricini yüksək qiymətləndirən Ə.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan xalqının «mədəni intibaha başlayıb tərəqqi etməsində ən qüvvətli amillərdən biri» olan dövrü mətbuat haqqında əsər yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuş müəllif böyük tədqiqat işi aparmış, inqilabdan əvvəlki dövrü mətbuatı bilavasitə nəzərdən keçirmiş və nəticədə çox qiymətli bir bibliografik əsər yaratmışdır (9).

Yazının və yazı materiallarının, kitab çapının meydana gəlməsi və yayılması, dövrü mətbuatın yaranması haqqında informasiyanı «Azərbaycan türk mətbuatı» sərəlvhəli giriş məqaləsində əldə etmək mümkündür. «Əkinçi» qəzetinin təsviri ilə başlanan birinci bölmədə 5 adda: «Əkinçi», «Ziya», «Ziyayi-Qafqaziyyə», «Kəşkül», «Şərqi rus» dövrü mətbuat verilir.

Tərtibçi-müəllif göstəricidə öz əksini tapmış dövrü mətbuat haqqında demək olar ki, mükəmməl məlumat vermək istəmişdir. Bunu dövrü mətbuatın təsvirində öz əksini tapmış nəşr olunduğu il, yer, bir ildə və yaxud nəşr olunduğu bütün dövr ərzində nömrələrin sayı, redaktorlar, müxbirlər, qəzet və jurnalın adlarının dəyişdirilməsi haqqında məlumat kimi ünsürlərdən görmək olar. Mənbələrin annotasiya ilə müşayiət olunması vəsaitin istifadə imkanlarını artırmışdır. Burada daha çox «Əkinçi» qəzeti haqqında dolğun məlumatın verilməsi daha diqqətəlayiqdir. Odur ki, müəllif qəzetin meydana gəldiyi dövrdə ictimai və siyasi şərait, qəzetin redaktoru Həsən bəy Zərdabinin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verməklə yanaşı, qəzetin ideya istiqaməti, onun Azərbaycan xalqının mədəni inkişafında oynadığı misilsiz rolu geniş şəkildə işıqlandırməyə çalışmışdır.

Bibliografik göstəricidə materiallar xronoloji düzülüşdə verilməklə yanaşı müəllif inqilabdan əvvəl fəaliyyət göstərmiş ən böyük mətbəələr haqqında məlumat verməyi qarşısına məqsəd qoymuş və bunun nəticəsi olaraq onların nəşr etdikləri dövrü mətbuatı ayrıca qruplaşdırmışdır. Bu da, o zamanlar mətbəələrin ayrı-ayrı şəxslərə mənsub olmasından və bu mətbəələrdə kitablarla yanaşı qəzet və jurnalların da nəşr edilməsindən irəli gəlirdi.

Buna misal olaraq, Orucov qardaşları, yaxud Haşım bəy Vəzirov tərəfindən nəşr olunmuş dövrü mətbuatı, «Orucov qardaşlarının nəşriyyatı», «Haşım bəyin nəşrləri» kimi yarım bölmələrdə qruplaşdırmışdır.

Göstəricidə Azərbaycan dilində yerli nəşriyyatlar tərəfindən buraxılmış bəzi kitablar haqqında məlumat verilir. Buna misal olaraq «Haşım bəyin nəşrləri» bölməsində «Haşım bəyin kitabları», «Müharibə dövründə mətbuat» bölməsində «Kitablar» başlığı altında onlarca kitab haqqında məlumat verilmişdir. Kitabların bibliografik təsvirini və bir çox hallarda yalnız kitabın sərlövhdəsini verməklə kifayətlənmiş müəllif kitablar haqqında məlumat verməyi qarşısına əsas məqsəd kimi qoymadığından göstəriciyə o dövrdə çapdan çıxmış kitabların çox az bir hissəsini daxil etmişdir.

Bu sahədə ilk bibliografik göstərici kimi vəsaitin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Lakin, göstəricinin tərtibində nöqsanlara da yol verilmişdir.

Bunu «İlk söz» adlanan giriş məqaləsində müəllifin qeydindən aydın görmək mümkündür. Orada deyilir: «Göstəriləcək səhvlər, xəstələr və əlavələr kəməli məmnuniyyətlə qəbul olunacaq və nəzəri etibara alınacaqdır» (16)

Əsas nöqsanlardan biri inqilabdan əvvəl Azərbaycanda nəşr olunmuş dövrü mətbuatı tam əks etdirməməsidir. Bunu N.Axundov tərəfindən tərtib edilmiş 1965-ci ildə çap olunmuş «Azərbaycanda dövrü mətbuat» (2) adlı göstərici ilə «Azərbaycan türk mətbuatı» göstəricisinin müqayisə etsək görürük ki, o dövrdə çıxan bir sıra qəzet və jurnalların adı buraya daxil edilməmişdir. Misal olaraq «Hümmət» qəzetini, «Duma» qəzetini, «Günəş» və «Yeni həqiqət» qəzetini, qəzetlərə əlavə kimi nəşr olunan «Palanduz» adlı qəzeti, «Rus-İran dostu» adlı jurnalı və onlarca digər dövrü mətbuatı göstəriciyə daxil etməmişdir. Lakin, göstəricinin tərtibindən sonra əlavə tədqiqat nəticəsində bir sıra dövrü nəşrləri meydana çıxarmış tərtibçi göstəricidə «Son söz»də məlumat vermişdir. Burada «Arı», «Hacıləylək» jurnalları, «Müdir», «Sovqat», «Ağdam», «Yeni Ağdam» və s. qəzetlər haqqında qısa izahat vardır.

Bibliografik göstəricinin diqqəti cəlb edən nöqsanlarından biri də odur ki, respublikamız daxilində başqa dillərdə çıxan dövrü nəşrləri əks etdirməmişdir. Yəni rus və başqa xalqların dillərində nəşr olunan mətbuat da öz əksini tapmalı idi. Çünki, respublikanın mədəni inkişafını işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoymuş müəllif Azərbaycanda çıxan bütün dövrü mətbuatı əhatə etməklə buna nail ola bilərdi.

Tərtibçi-müəllif M.Məhəmmədzadə «Əkinçi» qəzetinin bağlanması səbəblərini də subyektiv amillərlə əlaqələndirmişdir ki, bu da onun ilk Azərbaycan qəzetinin siyasi əhəmiyyətini və çar Rusiyası hakimiyyət orqanlarının milli mədəniyyətlərin inkişafını boğmaq sahəsindəki siyasətini bütün dərinliyi ilə dərk edə bilməmişdir.

Göstəricinin bir sıra xırda nöqsanlarını da nəzərə almasaq o dövrün türk mətbuatı haqqında informasiya əldə etmək üçün faydalıdır.

Azərbaycan dövrü mətbuatı bibliografik repertuarından danışarkən F.Qasımzadənin «Azərbaycan mətbuatı tarixindən» (15, s.59-73) adlı xülasə xarakteri daşıyan ədəbiyyat siyahısını qeyd etmək lazımdır. «Azərbaycanı öyrənmə yolu» jurnalının səhifələrində 1932-ci ildə dərc olunmuş bibliografik mənbədə 1875-ci ildə əsas qoyulmuş «Əkinçi» qəzetindən başlamış 1920-ci ilə qədər respublikamızda Azərbaycan dilində nəşr edilmiş 83 adda dövrü mətbuat haqqında bibliografik informasiya əldə etmək olur.

Bibliografik xülasənin əvvəlində o dövrün iqtisadi, ictimai münasibətləri mövcud metodologiya nöqteyi-nəzərindən izah olunur.

Tarixi tədqiqatlar göstərir ki, müəllif özündən əvvəl bu mövzuda tərtib olunmuş bibliografik göstəricilərdən geniş istifadə etmişdir. Onun məqsədi inqilaba qədər Azərbaycanda çıxmış dövrü mətbuat haqqında oxuculara məlumat vermək olmuşdur. Daha doğrusu, müəllif həmin siyahını M.Məhəmmədzadənin 1922-ci ildə çapdan çıxmış «Azərbaycan türk mətbuatı» adlı göstəricinin təsiri altında tərtib etmişdir. Vəsait aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir:

1. İqtisadi, ictimai və siyasi vəziyyət;
2. 1905-ci il inqilabına qədər çıxan mətbuat;
3. 1905-ci il inqilabından sonrakı mətbuat;
4. İri burjua mətbuatı;
5. «Həyat»;
6. «İrşad»;
7. «Təzə həyat»;
8. «Şəlalə» məcmuəsi.

Müəllif xronoloji prinsipi əsas götürərək Azərbaycan dövrü mətbuatının keçdiyi inkişaf yolunu işıqlandırmaqla onların hər biri haqqında qısa məlumat vermişdir. Belə ki, dövrü mətbuatın nəşr ili və yeri, mühərriri haqqında məlumat və annotasiya verilmişdir. Lakin, annotasiyaların bəzisi həcmcə çox böyük, digərləri isə həddindən artıq kiçikdir. Bununla da, inqilabdan əvvəl Azərbaycan dövrü mətbuatının tarixi ilə maraqlanan oxucu buradan lazımi məlumat əldə edə bilər.

Mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi xülasənin nöqsanları da çoxdur. Belə ki, inqilabdan əvvəl Azərbaycan dövrü mətbuat tarixini işıqlandırmağı qarşısına məqsəd qoyan müəllif, hər şeydən əvvəl, həmin dövrü mətbuata partiyalı nöqteyi-nəzərdən yanaşmalı, «İri burjua mətbuatı» bölməsi əvəzinə «Azərbaycan bolşevik mətbuatı» bölməsini ayrıca verməli idi. Halbuki, müəllif Bakı türk proletariyatının orqanı» olan «Təkamül», «Yoldaş» qəzetləri haqqında bir cümlə ilə məlumat vermiş, yer-

li burjuaziyanın sinfi mənafeyinə xidmət edən qəzetlər üçün xüsusi bölmələr ayırmaqla onların haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Ə. Əliyevin fikrincə bəzi qəzet və jurnallar barədə verilən məlumatlar inandırıcı deyildir. Məsələn, müəllif «Əkinçi» qəzetinin bağlanması aşağıdakı kimi izah edir: «Qubernator Staroselskinin Bakıdan getməsi, Dağıstan iğtişası və nəhayət Osmanlı-Rusiya müharibəsi bu qəzetin 1877-ci ildə iki illik davamından sonra çar hökuməti tərəfindən qapadılmasına səbəb oldu» (8, s.63). O, qeyd edir ki, müəllif «Əkinçi» qəzetinin bağlanması səbəbini M.Məhəmmədşadın göstəricisindən götürmüş və buna yeni bir şey əlavə etməmişdir. Lakin, təbiidir ki, Azərbaycanın ictimai, siyasi və mədəni həyatında böyük rol oynamış «Əkinçi» qəzetinin bağlanmasını yalnız subyektiv səbəblərlə izah etmək bağışlanmaz haldır. Düzdür, «Əkinçi» qəzetinin bağlanmasında həmin amillərin də müəyyən qədər rolu olmuşdur. Lakin, bu amillər heç də əsas yox, yalnız köməkçi rol oynamışdır. Qəzetin bağlanmasının başlıca səbəbi isə çar hökumətinin milli müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində xalqın tam savadsız halda olması, qabaqcıl fikirli ziyalıların ictimai həyata atılmasında öz ölümünü gören dar düşüncəli burjuaziya ziyalılarının amansız hücumları, Çar Rusiyasının yerlərdə milli mədəniyyəti boğmaq siyasəti idi. İnqilabdan əvvəl çıxmış bütün dövrü mətbuatı tamamilə əhatə etməməsi də göstəricinin nöqsanlarından sayılmalıdır.

20-ci illərdə Azərbaycan dövrü mətbuatının retrospektiv bibliografik göstəricisinin yaradılmasına təşəbbüs göstərilir və bu iş yarımçıq qalır. 40-cı illərin əvvəllərində isə görkəmli ədəbiyyatşünas alim H.Arslan Azərbaycan dilində çıxan dövrü mətbuatın ümumi retrospektiv bibliografik göstəricisini tərtib etmişdir. Lakin, müharibənin başlanması onun nəşrinə mane olmuşdur. Professor Z.H.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu bibliografik göstərici haqqında keçmiş ümumittifaq Kitab Palatasının elmi arxivində olan «1925 – 1950-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası fəaliyyətinə dair materiallar» qovluğunda məlumat verilir (8, s.118).

Respublikamızda dövrü mətbuatın bibliografiyalaşdırılması sahəsində daha böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu göstəricilərin xronoloji sərhədləri daha geniş olub, bütünlükdə 1832 – 1970-ci illəri əhatə edir (13).

1832 – 1920-ci illərdə çap olunmuş dövrü mətbuat haqqında bibliografik məlumatı əks etdirən vəsait Nazim Axundov tərəfindən tərtib edilmişdir (2).

Məlumdur ki, 1920-ci ilə qədər Azərbaycanda buraxılan qəzet və jurnallar bir sıra səbəblər üzündən istənilən səviyyədə mühafizə olunmamış və ölkəmizin müxtəlif iri kitabxanalarında və arxiv fondlarına

səpələnmişdir. Şübhəsiz ki, belə bir vəziyyət həmin materialların araşdırılıb aşkara çıxarılmasında və öyrənilməsində tədqiqatçıların qarşısında xeyli çətinlik törədir. Bu göstəricinin məqsədi məhz həmin çətinliyin aradan qaldırılmasına xidmət etməkdən ibarətdir.

Bibliografik göstəricidə 1832-ci ildən 1920-ci ilin aprel ayına qədər əsasən respublikamızın ərazisində Azərbaycan, rus, gürcü, polyak, alman dillərində nəşr edilmiş 405 adda müxtəlif tipli dövrü mətbuat orqanları bibliografik qeydə alınmışdır. Bunlardan 140-ı Azərbaycan, 193-ü rus, 67-si erməni, 3-ü gürcü, 1-i polyak, 1-i alman dillərindəndir. Göstərici Azərbaycanda nəşr olunan qəzet və jurnallarla yanaşı, Tiflisdə, İrəvanda və b. şəhərlərdə çap olunmuş Azərbaycan dövrü nəşrləri haqqında məlumat verir. Göstəricidə bibliografik qeydlər dillər üzrə qruplaşdırılmış, daxildə isə mətbuat orqanları adlarının əlifba prinsipi nəzərə alınmışdır. Təsvirdə orqanın adı, onun istiqaməti, redaktoru, nəşri, nəşr yeri, nəşr ili, dövriliyi haqqında məlumat verilmiş, çıxmış nömrələri göstərilmişdir. Göstəricidə adı çəkilən bəzi qəzet və jurnallar əldə edilmədiyindən, ikinci mənbələr əsasında təsvir olunmuş və «kulduz» işarəsi ilə ayrılmışdır. Məsələn, «Ədalət» (1917), «Hürriyyət» (1920) və s.

Azərbaycan dövrü mətbuatının nəşr tarixini izləmək baxımından vəsaitdə dövrü mətbuatın xronoloji və coğrafi cədvəlinin verilməsi onun diqqətəlayiq cəhətlərindəndir. Eyni zamanda, sonda verilmiş Azərbaycan mətbuat tarixinə dair ədəbiyyat siyahısının da mütəxəssislər üçün böyük əhəmiyyəti vardır.

Göstəriciyə bu və ya digər dərəcədə adları çəkilmiş şəxslərin, müəlliflərin, redaktor və nəşirlərin adları göstəricisinin tərtib olunması onun axtarış imkanlarını genişləndirir, müvafiq oxucu sorğularının yerinə yetirilməsində əhəmiyyətini artırır.

1987-ci ildə göstəricinin ikinci, təkmilləşdirilmiş nəşri çapdan çıxır (4). İlk nəşrdən fərqli olaraq, burada əvvəlcə jurnallar, sonra isə qəzetlər verilmiş, daxildə isə əvvəlki qruplaşma və düzülüş qaydası əsas götürülmüşdür.

Girişdə birinci nəşrdən sonrakı müddətdə, yəni 60-70-ci illərdə Azərbaycan mətbuatının tədqiqi sahəsində xeyli iş görüldüyü və göstəricinin tərtibində onların nəzərə alındığı qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda, birinci nəşrdə yol verilmiş bir sıra nöqsanlar da burada dəqiqləşdirilib düzəldilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, artıq ikinci nəşrdə 413 orqan haqqında bibliografik məlumat verilmişdir. Bunların içərisində jurnallardan 30-u Azərbaycan, 59-u rus, 30-u erməni, 3-ü isə gürcü, polyak və alman dillərindəndir; qəzetlərdən isə 104-ü Azərbaycan, 139-u rus, 37-si erməni, 2-si gürcü dillərindəndir.

Göstəricinin fərqli cəhətlərindən biri də burada 1851-1920-ci illər arasında Cənubi Azərbaycan ərazisində çıxmış 86 adda dövrü nəşr haqqında məlumatın əks olunmasıdır. Lakin, bu siyahı müəllifin göstərdiyi kimi, təxmini olduğundan bu haqda tam bibliografik məlumat verilmir. Vəsaitdə dövrü nəşrlər haqqında verilən məlumatda əvvəlki nəşrə nisbətən genişdir. Burada qəzet və jurnalların istiqaməti, onun redaktoru, nəşiri, çap olunduğu mətbəə və s. məlumatlar annotasiyada verilmişdir.

Göstəricidən istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə adlar göstəricisi (Azərbaycan və rus dillərində) tərtib olunmuşdur. Lakin, yaxşı olardı ki, redaktorların, nəşirlərin adlar göstəricisi ayrıca verilərdi. Bundan başqa, dövrü mətbuatın mövzular üzrə köməkçi göstəricisinin də tərtib olunması məqsədəuyğun idi.

1920-1970-ci illəri əhatə edən Azərbaycan dövrü mətbuatının göstəricisi birinci göstəricinin müəyyən mənada xronoloji davamıdır. 1979-cu ildə Z.Mustafayeva tərəfindən tərtib olunmuş bu göstəricinin əsas məqsədi 1920-1970 Azərbaycan dilində nəşr olunmuş dövrü mətbuatı sistemli qaydada oxuculara çatdırmaqdan ibarətdir.

«Sovetskaə bibliografiə» jurnalının (14) səhifələrində bu cür göstəricilərin əhəmiyyətindən bəhs edilir, bununla bərabər «Azərbaycan dövrü mətbuatı (1920 – 1970-ci illər)» bibliografik göstəricisinin bəzi nöqsanları da öz əksini tapmışdır. Məsələn, müəlliflər yazır ki, bibliografik göstəricinin keyfiyyətini aşağı salan səbəblərdən biri respublika kitabxana-bibliografiya idarələrinin işinin bir-biri ilə əlaqələndirilməməsidir. Göstəricidə, onların fikrincə, müqəddimə və nəşrlərin adı rus dilində də – ölkəmizin xalqları arasında beynəlmiləl ünsiyyət dilində verilməli idi. Düzdür, o dövrdə bu, böyük nöqsan sayılırdı. Çünki, heç bir respublikanın öz dövlət dili yox idi. İndi isə artıq respublikamız suverenlik əldə etmişdir və göstəriciləri də öz dövlət dilində çap etməlidir. Bu, artıq nöqsan sayıla bilməz.

Burada qəzetlər, jurnallar, bülletenlər, məruzələr, xəbərlər və s. əhatə olunmuşdur. Əvvəlcə jurnal və ardı davam edən nəşrlər, sonra isə qəzetlər verilmişdir. Hər bölmə daxilində bibliografik təsvirlərin qruplaşdırılmasında mətbuat orqanının adının əlifba qaydasına riayət olunmuşdur.

Göstəricidə dövrü mətbuatın son adı əsas götürülmüş, əvvəlki adlardan bura isnad verilmişdir. Bibliografik yazıda bütün başqa məlumatlarla yanaşı, dövrü mətbuatın adında və nəşrindəki dəyişikliklərin göstərilməsi çap olunduğu illər üzrə nömrələrin verilməsi onun müsbət cəhətlərindəndir.

Axırda dövrü mətbuatın adlar, illər və coğrafi göstəricisi verilmişdir. Göstəricinin daxilindəki düzülüş qaydasını təkrar edən belə kömək-

çi aparatın verilməsi məqsədəuyğun deyildir. Bundan başqa təsvirlərin nömrələnməməsi qarışıqlığa səbəb olmuş, vəsaitdən istifadənin səmərəliliyini aşağı salmışdır.

1979-cu ildə çapdan çıxmış Azərbaycan dövrü mətbuatı göstəricisində (1920 - 1970) qüsurlardan daha birini misal olaraq göstərmək olar. Tədqiqatlar göstərdi ki, indiki «Bakı Universiteti» qəzetinin (keçmiş adı «Lenin tərbiyəsi uğrunda» adlanırdı) – S.S. nəşr ili 1949-cu il göstərilir (3, s.229). Ancaq, 2006-cı ilə qədər çap olunmuş bu qəzetin 1-ci səhifəsində «Qəzet 1947-ci ildən çıxır» yazıldığına şahidi olmuşuq.

Lakin, məsələyə bir aydınlıq da gətirmək istərdik ki, 2006-cı il 19 yanvarda çapdan çıxmış («Bakı Universiteti qəzeti»ndə bir məqalə diqqətimizi cəlb etdi: («Bakı Universiteti» qəzeti: Universitet qəzetinin əsası 1947-ci ildə deyil, əslində 1929-cu ildə qoyulub) (6, s.2). Məqalədə deyilir: «Bakı Universiteti» qəzetinin ilk sayı 1929-cu ilin iyun ayında çap olunmuşdur. Qəzet ilk dəfə «Student – jurnalist», 1947-ci ildən isə «Lenin tərbiyəsi uğrunda», 1991-ci ildən isə «Bakı Universiteti» adı ilə nəşr olunmaqdadır». «Bakı Universiteti» qəzetinin yaranması tarixilə bağlı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müəllimi olmuş Lətif Hüseynzadənin müsahibələrinin birindən bu fakt dərc olunmuşdur: «1928 – 1929-cu tədris ilində Azərbaycan Dövlət Darülfünuda (Bakı Dövlət Universiteti) yeni kafedra – jurnalistika kafedrası açıldı. Bu kafedraya mütəxəssis Seredinski rəhbərlik edirdi. Qrup tələbələrinin bir çoxu, o cümlədən mən bu kafedranın dərslərində dinləyici kimi iştirak edirdik jurnalistikaya dair aldığımız nəzəri bilikləri təcrübədə «Maarif və mədəniyyət» jurnalı redaksiyasında təkmilləşdirirdik. Rektorumuz Tağı Şahbazidən jurnalist fəaliyyətimizlə bağlı Azərbaycan Dövlət Darülfünunun nəzdində bir qəzet nəşr etməyi xahiş etdik. Xahişimiz razılıqla qarşılandı. Biz aşağıdakı tərkibdə redaksiya heyəti yaratdıq. Məmməd Arif Dadaşzadə, Hadi Mirzəzadə, Əhməd Seyidov, Adil Əfəndizadə və mən – Lətif Hüseynzadə. Nəşr edəcəyimiz qəzetin adını «Student - jurnalist» qoyduq. Qəzetin ilk nömrəsi 1929-cu ilin iyun ayında nəşr edildi. Bu universitet qəzetlərinin ilk çoxtiraajlı qəzeti idi ... Qəzetimiz Tağı Şahbazinin redaktor olduğu «Maarif və mədəniyyət» jurnalının mətbəəsində nəşr olunurdu».

Tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycan dövrü mətbuatının reperturunu yaradarkən çox böyük araşdırmalar, dəqiqləşdirmələr tələb olunur.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bəzi nöqsanlarına baxmayaraq, ümumi bibliografiyanın retrospektiv mənbələri effektiv retrospektiv bibliografik axtarış üçün imkan yaradaraq soraq-bibliografik nəşrlər fondunda mühüm rol oynayırlar.

Azərbaycan dövrü mətbuatının retrospektiv bibliografik informasiya nəşrlərindən biri kimi görkəmli Azərbaycan alimi Mirzə Məhəmmədli Tərbiyətin «Danışməndani – Azərbaycan» kitabının sonunda verilmiş «Kitabın yazılmasınadək Azərbaycan mətbuatı» (19, s.439-447) adlanan bölməni misal göstərmək olar.

M.Tərbiyət XIX yüzillikdə yaşamış Azərbaycan alimlərindən təbrizli Mirzə Sadıqın oğludur. O, 1875-ci ildə Təbrizdə anadan olmuşdur.

1898-ci ildən başlayaraq M.Tərbiyət Azərbaycanda daha çox irəliləyən maarifçilik hərəkatında yaxından iştirak etmişdir. Öz maarifçilik təşəbbüslərini getdikcə genişləndirən Mirzə Məhəmmədəli Seyid Məhəmməd Şəbüstəri, Seyid Hüseynxan Ədalət və b. ilə birlikdə 1896-cı ildə Təbrizdə yeni üsulla idarə olunan ilk kitabxananın əsasını qoymuşdur. Onun Tərbiyət adlandırılması da bununla bağlıdır (19, s.4).

Yuxarıda adını qeyd etdiyimiz bibliografik mənbədə 1819 – 1936-cı illər arasında çap olunmuş, 109 adda jurnal və qəzetin bibliografik təsviri əlifba sırası ilə verilmişdir.

Xronologiyasına gəldikdə isə məlum olur ki, «1819-cu ildən Təbrizdə «Əncümən» adlanan qəzet Seyid Ələkbər və Qənizadənin redaktorluğu bibliografiya üsulu ilə günəşini qəzetdir. Bu qəzet dörd il çıxmışdır».

İkinci dövrü orqan «1851-ci il yanvarın 1-də Urmuda Amerika missionerləri tərəfindən kəldani dilində aylıq çıxan «Zəryeridi bahra» («İşıq süaları»)» adlanır. İranda ilk dəfə fars dilində qəzetin çıxması tarixi bu qəzetin çıxması tarixi ilə bir günə təsadüf edir. Ola bilər ki, bu qəzet daha əvvəl çıxmışdır.

Xronologiyasına görə «üçüncü dövrü nəşr» 1858-ci ildə çap olunan aylıq qəzet «Azərbaycan» qəzetidir. Bu qəzet «Əxbari-Darüssəltənəyi-Azərbaycan», «Rusnaməyi-Millətini-Məmləkəti Azərbaycan» və «Vəqayei-şəhri-məmləkəti-məhrusəyi-Azərbaycan» adları ilə də yayılmış və bir neçə il davam etmişdir.

Məlum olur ki, axıncı dövrü nəşr 1936-cı ildə çap olunmuşdur. Ümumilikdə isə – 109 mənbədən 6 jurnal, 1 məcmuə və 102 adda qəzet haqqında bibliografik informasiya əldə etmək mümkündür. 6 jurnal və 1 məcmuə aşağıdakılardan ibarətdir.

1. «Dəbistan» - Təbrizdə hicri-qəməri 1324 (1906) - cü ildə Rza Pərvərişin (Pərvəriş mətbəəsində) redaktorluğu ilə yarım ayda çıxan jurnaldır.

2. «Ədəb» - Təbrizdə hicri-qəməri 1338 (1919) -ci ildə orta məktəb tələbələri tərəfindən, bibliografiya üsulu ilə çıxan aylıq jurnaldır.

3. «İrənşəhər» - Berlində hicri-qəməri 1340-cı (1921) ildə Hüseyn Kazımzadənin redaktorluğu ilə aylıq çıxan jurnaldır. Bu jurnalın nəşri dörd il davam etmişdir.

4. «Gəncineyi maarif» - Təbrizdə hicri-qəməri 1341 (1922)-ci ildə Məmmədəli Tərbiyətin redaktorluğu ilə aylıq çıxan jurnaldır. Bu jurnal səkkiz ay çıxmışdır.

5. «Gəncineyi funun» - Təbrizdə hicri-qəməri 1320 (1902)-ci ildə Məmmədəli Tərbiyətin redaktorluğu ilə aylıq çıxan jurnaldır. Bu jurnal bir il çıxmışdır.

6. «Xosk» («Danışiq») – Təbrizdə miladi 1913 – 1914-cü illərdə çıxan jurnaldır.

Bir məcmuə isə «Molla Nəsrəddin» Təbrizdə hicri-qəməri 1338 (1919)-ci ildə Cəlil Naxçıvanlının redaktorluğu ilə rəngli illüstrasiyalı və satirik məcmuədir. Təbrizdə bu məcmuənin altı nömrəsi çıxmışdır.

«Azərbaycan» - Təbrizdə hicri qəməri 1275 (1858)-ci ildə litoqrafiya üsulu ilə yayılmış aylıq qəzetdir. Bu qəzet «Əxbari-Darüssəltənəyi-Azərbaycan», «Ruznaməyi-Millətin-Məmləkəti Azərbaycan» və «Vəqayei-şəhri-məmləkəti-məhrusəyi-Azərbaycan» adları ilə də yayılmış və bir neçə il davam etmişdir.

«Azərbaycan» - Təbrizdə Səfərov adı ilə məşhur olan Əliquluxanın (vəfatı hicri qəməri 1326/1908-ci ildə) redaktorluğu ilə çıxan illüstrasiyalı, satirik və həftəlik qəzetdir. Bu qəzetin iyirmi nömrəsi çıxmışdır. Birinci nömrəsi hicri qəməri 1325-ci il məhərrəm ayının 6-da və son nömrəsi hicri qəməri 1325-ci il şəvval ayının 6-da (birinci 1907, 19 fevral, sonuncu 1907, 12 noyabr) yayılmışdır.

«Azərbaycan» - Təbrizdə hicri qəməri 1337 (1918)-ci ildə Məcdüssəltənə Əfşarın başçılığı və Möhsünün müdirliyi ilə çıxan həftəlik qəzetdir.

«Azərbaycan» - Təbrizdə hicri qəməri 1343 (1929)-cu ildə doktor Ələkbər Pişvanın redaktorluğu ilə çıxan qəzetdir.

Bu nümunə onu göstərir ki, Cənubi Azərbaycanda ayrı-ayrı vaxtlarda «Azərbaycan» qəzeti 4 dəfə bu ad altında müxtəlif şəxslərin iştirakı ilə çap olunmuşdur.

«Ədalət», «Ədəb», «Mədəniyyət», «Molla Nəsrəddin», «Müsəvat», «Səadət», «Səda», «Ümid», «Fəryadi-Azərbaycan», «Hikmət», «Şahsevən», «Şeyda», «Şəbnamə», «Şərq», «Şəfəq» və s. adlarda Cənubi Azərbaycanda dövrü mətbuatların fəaliyyət göstərdiyi məlum olur.

Təzkirəyə belə bir bibliografik informasiyanın əlavə edilməsi onun cənubi Azərbaycan dövrü mətbuatı üzrə retrospektiv bibliografik axtarışda təcrübə əhəmiyyətini artırmışdır.

Azərbaycan dövrü mətbuatının 1875-1990-cı illər ərzində keçdiyi yolu izləməkdə yardımçı olacaq yeni biblioqrafik vəsait (5) meydana gəlmişdir. Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası, İctimai-siyasi tədqiqatlar və informasiya institutu tərəfindən Solmaz Rüstəmovanın tərtib etdiyi biblioqrafik vəsaitdə bu illər ərzində Şimali və Cənubi Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə buraxılmış və Bakının kitabxana və arxivlərində nüsxələri saxlanılan dövrü mətbuatın geniş təsviri verilmişdir. Biblioqrafik göstəriciyə geniş «Müqəddimə» yazılmışdır. Azərbaycanın son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli, siyasi-ictimai hadisələrlə zəngin tarixini tam dolğunluqla özündə əks etdirən mətbuat haqqında informasiya əldə etmək mümkündür. Müxtəlif dövrlərdə intibah və tənəzzül dövrünü yaşayan Azərbaycan mətbuatı Azərbaycan xalqının və Azərbaycan mədəniyyətinin məruz qaldığı bütün təbəddülatları bilavasitə öz üzərində hiss etmişdir. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi nəticəsində xalqın parçalanması və Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsinin İranın tərkibində qalaraq, bir hissəsinin isə Rusiyaya verilməsi ölkənin bütün ictimai-siyasi həyatında olduğu kimi Azərbaycan mətbuatının yaranmasına və inkişafına da öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, Azərbaycanın bölünməz ərazisində ilk mətbu orqanlar müxtəlif vaxtlarda Rusiya və İran dövlətləri tərəfindən nəşr edilmişdir.

Müəllif çox haqlı olaraq qeyd edir ki, Azərbaycan milli mətbuatının tarixini Azərbaycanın görkəmli maarifpərvər xadimi, təbiətşünas alim Həsən bəy Məlikov Zərdabinin 1875-ci ildə əsasını qoyduğu «Əkinçi» qəzetindən başlamaq lazımdır, çünki bu qəzet ilk dəfə Azərbaycan torpağında – Bakıda və Azərbaycan dilində nəşr edilməklə yanaşı, öz qarşısına Azərbaycan xalqına xidmət etmək, onu cəhalət və mövhumat geriliyindən çıxarmaq, elmi, maarifi təbliğ etmək kimi vəzifələr qoyurdu.

Cənubi Azərbaycanda milli mətbuatın yeni yüksəliş mərhələsi 1979-cu il İran islam inqilabından sonra başlayır. İnqilabın ilk illərində Azərbaycanın bir çox şəhərlərində, hətta Tehranda Azərbaycan dilində mətbuat orqanları nəşr olunur. Bu gün Şimali Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi dünya siyasət aləminə daxil olduğu bir dövrdə Azərbaycan tarixinin bir çox istiqamətlərdə düzgün, hər cür ideoloji baxımdan öyrənilməsi mühüm bir vəzifə kimi meydana çıxır. Bir sıra qapalı arxiv və fondların açıldığı, həmçinin Cənubi Azərbaycanla geniş icimai, mədəni əlaqələr yarandığı indiki dövrdə bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün Azərbaycan dövrü mətbuatı bir tarixi mənbə kimi son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İlk dəfə olaraq Şimali və Cənubi Azərbaycanda ərəb əlifbası ilə çap olunmuş mətbuat orqanları haqqında 301 mətbu orqan bir yere

toplanmışdır. Nüsxələri əldə edilməmiş Azərbaycan mətbuatı haqqında 200 addan ibarət mətbu orqanla bağlı informasiya isə xüsusi bölmədə öz əksini tapmışdır.

Müəllif qeyd edir ki, bu siyahının tərtib olunmasından nəşriyyənin ya Azərbaycan ərazisində, ya da Azərbaycan dilində çap olunması əsas götürülmüşdür. Məhəmmədəli Tərbiyətin siyahısından fərqli olaraq milliyətə azərbaycanlı olan şəxslərin Azərbaycandan xaricdə fars dilində nəşr etdikləri mətbuat orqanları siyahıya daxil edilməmişdir, əks təqdirdə sonrakı dövrlərdə azərbaycanlıların yalnız xaricdə deyil, Tehranda da buraxdıqları və ümumən İran mətbuatı kimi qəbul edilən nəşriyyələri də Azərbaycan mətbuatı siyahısına salmaq lazım gələrdi.

Biblioqrafik göstərici Bakının bir sıra kitabxana və arxivlərində M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanası (indiki Milli Kitabxana), Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası, Mərkəzi Elmi Kitabxanası, həmçinin Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunun Azərbaycan Tarixi muzeyinin, Nizami adına Ədəbiyyat muzeyinin arxivlərində, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət arxivi, Mərkəzi Dövlət Siyasi partiyalar və ictimai hərəkətlər arxivi, Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, həmçinin İranın mühacirlər cəmiyyətinin kitabxanasında saxlanılan qəzet və məcmuə-nüsxələri əsasında tərtib edilmişdir. Şimali və Cənubi Azərbaycan mətbuatının iki əlifbada – ərəb və latın əlifbaları ilə nəşr edilmiş bu biblioqrafik əsərdə «Azərbaycan dövrü mətbuatının əlifba göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının xronoloji göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının coğrafi göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının mənsubiyyət üzrə göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının şəxsi adlar göstəricisi», «Azərbaycan dövrü mətbuatının inkişaf mərhələləri üzrə göstəricisi», «Nüsxələri əldə edilməmiş mətbuat orqanlarının siyahısı» yardımçı aparatın verilməsi onun axtarış imkanlarını artırmış olur. Məsələn, «Azərbaycan dövrü mətbuatının əlifba göstəricisi» adlanan köməkçi göstəriciyə nümunə olaraq aşağıdakı misalı göstərə bilərik:

Açıq söz və s.

Mətbu orqanın adı qarşısındakı rəqəm onun Azərbaycan dövrü mətbuatının ərəb əlifbasıyla biblioqrafik göstəricidəki sıra sayını göstərir.

2. İkinci köməkçi aparat – «Azərbaycan dövrü mətbuatının xronoloji göstəricisi»nə nümunə:

1875-151

1879-119

1906-4, 52, 69, 75, 98, 99, 106, 167, 238 və s.

3. Üçüncü: «Azərbaycan dövrü mətbuatının coğrafi göstəricisi» adlanır. Məsələn:

Ağ məscid – Simferopol – 240

Batum 131, 283.

Bakı – 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 və s (cəmi 202 adda) və s.

4. «Azərbaycan dövrü mətbuatının mənsubiyyət üzrə göstəricisi» adlanan dördüncü köməkçi aparata misal olaraq aşağıdakı nümunəni göstərə bilərik. Məsələn:

Dövlət – 5, 10, 11, 12, 13, 14 və s.

Siyasi partiyalar və təşkilatlar – 3, 7, 8, 9, 17, 18, 25, 26, 27 və s.

İctimai təşkilatlar və cəmiyyətlər – 6, 30, 31, 33, 34, 43, 44, 60 və s.

5. Beşinci köməkçi aparat – «Azərbaycan dövrü mətbuatının şəxsi adlar göstəricisi» adlanır. Məsələn:

Abdullahbəyov Zaman bəy – 134, 256

Abdullazadə M.N. – 85

6. «Azərbaycan dövrü mətbuatının inkişaf mərhələləri üzrə göstəricisi» daha çox diqqətimizi cəlb edir. Belə ki, bu aparat vasitəsilə hər dövrün mətbuatın haqqında qısa xülasənin verilməsi onun dəyərini daha da artırmış olur. Eyni zamanda hər dövrün sonunda həmin dövrə aid mənbələr də göstərilir. Məsələn:

1) Azərbaycan mətbuatının yaranması.

1875 – 1895.

Azərbaycan milli mətbuatının tarixi 1875-ci ildən görkəmli Azərbaycan alimi, maarifpərvər xadim Həsən bəy Məlikov Zərdabının əsasını qoyduğu «Əkinçi» qəzetindən başlayır.

«Əkinçi»yə qədər Tiflisdə 1831-ci ildə Azərbaycan dilində «Tatar əxbarı» və 1845-ci ildə «Qafqazın bu tərəfinin xəbəri» adlı qəzetlər, həmçinin 1858-ci ildə Təbrizdə «Əxbare darəlsəltənəye Azərbaycan» adlı qəzet çıxsada Azərbaycanın daxil olduğu dövlətlər – Rusiya və İran hökumət dairələri tərəfindən buraxılıqlarından və əsasən rəsmi sənədlər dərc etdiklərindən bu nəşriyyələr Azərbaycan dövrü mətbuatının sələfləri hesab edilmir.

Azərbaycanda ilk dəfə maarif, elm, yenilik ideyaları təbliğ edən mətbu orqan – «Əkinçi» daim ciddi senzura məruz qalmış və 3 il nəşr edildikdən sonra hökumətlər tərəfindən bağlanmışdır.

«Əkinçi»dən sonra Azərbaycan mətbuatı Hacı Səid, Cəlal və Kamal Ünsizadə qardaşlarının nəşr etdikləri «Ziya», «Ziyayi Qafqaziyyə», «Kəşkül» nəşriyyələri ilə davam etdirilir bu qəzet və məcəllələrin ideya və məsləkləri ziddiyyətli və qeyri-ardıcıl olsa da onlar Azərbaycan mətbuatının yaranmasında müəyyən rol oynamışlar.

1890-cı illərdən başlayaraq Cənubi Azərbaycanda milli mətbuat adlandırılma biləcək nəşriyyələr fəaliyyətə başlayır. Azərbaycan və fars dillərində buraxılan «Şəbnamə», «Təbriz», «Mədəniyyət» kimi qəzetlərdə Azərbaycan xalqının həyat və güzəranını əks etdirən yazılar dərc edilir.

119, 120, 151, 190, 243

2) Azərbaycan mətbuatının təşəkkülü 1896 – 1905.

Bu illər Azərbaycan milli mətbuatı tarixində birinci intibah dövrünü hazırlayan mərhələ kimi səciyyələndirə bilər və s.

88, 137, 189, 281, 293

3) Azərbaycan mətbuatı inqilabi yüksəliş illərində 1906 – 1912.

Bu mərhələni Azərbaycan mətbuatı tarixində birinci intibah dövrü adlandırmaq olar.

1, 4, 36, 48, 51, 52, 58 və s.

4) Azərbaycan mətbuatı irtica illərində 1913 – 1916.

Bu dövr Azərbaycan mətbuatı əsasən hökumət siyasətinə yaxın və liberal mövqə tutan qəzetlərdən satirik məcmuələrdən, uşaqlar üçün, həmçinin xeyriyyə məqsədləri ilə buraxılan mətbuatdan, cənubda isə bəzi dini nəşriyyələrdən ibarətdir.

2, 46, 55, 74, 100, 103, 123, 129, 134, 141, 169, 176, 192, 218, 225, 256, 257, 286

5) Azərbaycan mətbuatı milli-azadlıq hərəkatları dövründə 1917 – 1920.

Bu mərhələni Azərbaycan mətbuatı tarixində ikinci intibah dövrü adlandırmaq olar.

5, 14, 18, 21, 25, 26, 32, 42, 47, 50 və s.

6) Azərbaycan mətbuatı diktatura dövründə 1921 – 1940

1921-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın tarixində uzun onilliklər davam edəcək totalitar rejimin əsası qoyulur.

10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 22 və s.

7) Azərbaycan (Cənubi) mətbuatı demokratiya və azadlıq mübarizəsi dövründə 1941 – 1946.

3, 6, 7, 16, 37, 38, 43, 89, 95, 121, 126, 142, 143, 150, 188, 214, 222, 239, 252, 262, 298

8) Azərbaycan (Cənubi) mətbuatının tənəzzül dövrü 1947 – 1978.

9, 40, 41, 224, 247, 248, 275, 280

9) Azərbaycan (Cənubi) mətbuatının dirçəliş dövrü 1979 – 1990.

8, 44, 102, 195, 216, 269, 273, 288, 299

7. Nüsxələri əldə edilməmiş mətbuat orqanlarının siyahısı adlanan yeddinci yardımçı göstəricidə-Məsələn,

Şimali Azərbaycan

Azərbaycan ətiqə xəbəri (1)
Azərbaycan fəqərəsi (92)
Yeni yol (44)
Cənubi Azərbaycan
Ana (81)
Asayış (72)
Azərbaycan (63)
Ədalət (123)
Səda (110) və s.

Bibliografik əsər yalnız Azərbaycan tarixinin uzun illər qaranlıq qalmış səhifələrini öyrənən Azərbaycan alim və tədqiqatçıları üçün deyil, həm də xalqımızın yaxın tarixinə və onun qonşu dövlətlərlə əlaqələrinə maraq göstərən xarici ölkə tədqiqatçıları üçün də faydalıdır.

Tədqiqatın nəticəsi göstərdi ki, dövrü mətbuatımızın tərkibini açan retrospektiv göstəricilərin yaradılmasında mövcud boşluqların təmin olunması, uzun illərdən bəri bu sahədəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan MEA MEK-nın və M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının üzərinə çox böyük məsuliyyətli vəzifələr düşür. Eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasının da funksiyalarının yerinə yetirilməsinin milli kitabxanaya üzərinə üzərinə düşdüyü üçün daha böyük vəzifələr qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan milli mətbuatının 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında / Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // Azərbaycan. – 2005. – 21 iyun.
2. Axundov N. Azərbaycan dövrü mətbuat (1832 – 1920): Bibliografiya. – B., 1965. – 178s.
3. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1920 – 1970): Bibliografiya / Tərt. ed. Z.M.Mustafayeva. – B., Elm, 1979. – 338s.
4. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1832 – 1920): Bibliografiya / Tərt. ed. N.Axundov. – B., 1987. – 221s.
5. Azərbaycan dövrü mətbuatı (1875 – 1990): Bibliografiya / Tərt. ed. S.Rüstəmov-Tohidi – B.: Azər nəşr, 1993. – 258s.
6. «Bakı Universiteti»: Universitet qəzetinin əsası 1947-ci ildə deyil, əslində 1929-cu ildə qoyulub // Bakı Universiteti. – 2006. – 19 yanvar. – S. 2.
7. Богословский Е.А. Бакинская печать в 1905 – 1907. – B., 1907 – 1909.

8. Əliyev Ə.H. Azərbaycanda diyarşünaslıq bibliografiyası (1920 – 1925-ci illər) // M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət kitabxanasının elmi əsərləri: bur. 3. – B., 1986. – S. 107 – 125.

9. Əliyev Ə.H. Azərbaycanda ölkəşünaslıq bibliografiyasının inkişafı (1926 – 1932) // M.F.Axundov adına Azərbaycan Respublikası Dövlət kitabxanasının əsərləri. – 1980. – bur. 1. – S.73 – 91.

10. Əliyev Z.H. Azərbaycan bibliografiyasının tarixi (1920 – 1970). B., 1978. – 78s.

11. Əliyev Z.H. Azərbaycanda bibliografiya işinin inkişafı (1920 – 1959). Dissertasiya. – B., 1962. – S.9.

12. Əliyev Z.H. XIX əsrin axırı XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bibliografiya // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 1999. -№2. – S.100 – 101.

13. Hacıyeva Q. Azərbaycan mətbuatının bibliografik repertuarının yaradılması // Sovet Azərbaycanda bibliografiyaşünaslıq və kitabşünaslığın nailiyyətləri: (Elmi əsərlərin mövzu məcmuəsi). – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1990. – S.66.

14. Козомков Д.Я., Кайишигулова Г.К. Состояние ретроспективно-го учета отечественной печатной продукции // Сов. библиогр. – 1983. – № 6. – С.11 – 21.

15. Qasımlı F. Azərbaycan mətbuatı tarixindən // Azərbaycanı öyrənmə yolu. – 1932. - №1 – 2. – S.59 – 73.

16. Məhəmmədzadə M. Azərbaycan türk mətbuatı. – B., 1922. – 48s. (ərəb dilində).

17. Sadiqova S.A. Azərbaycan dövrü mətbuatının ümumi xarakterli bibliografik mənbələri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 2000. - №1. – S.115-123.

18. Sadiqova S. «Əkinçi» qəzeti Azərbaycanın ilk milli dövrü mətbuatı kimi // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – 1998. -№2. – S.95. – 100.

19. Tərbiyət M. Danışməndani–Azərbaycan. – B.: Azər nəşr, 1987. – 450s.